

Xavier Bellés

L'ocell

del capitell romànic de Sant Joan de Berga

L'església i el capitell

L'església de Sant Joan, situada a la plaça del mateix nom, al casc antic de Berga, no és fàcil d'interpretar des d'un punt de vista cronològic, atès que s'hi superposen diverses etapes constructives esglaonades al llarg de més de vuit segles (2). Les dades documentals més reculades són del segle XIII (2), però l'anàlisi arqueològica suggereix que en el segle XII hi havia ja un gran temple. Un dels vestigis més informatius que ens ha pervingut d'aquest temple del segle XII és el capitell zoomòrfic que es troba dins d'un pilar entre la nau principal i la de tramuntana. Aquest capitell està situat de tal manera que té tres cares visibles. A la cara central, que dona a la porta principal de l'església, hi ha dos ocells oposats que miren a les arestes corresponents del capitell. A les dues cares laterals, hi ha sengles ocells que també miren cap a l'aresta del capitell, de manera que cadascun d'ells se situa enfrontat amb un dels de la cara central (Fig. 1). El capitell conserva restes escadusseres de policromia, i les seves característiques suggereixen que seria del segle XII (3).

En tots els casos, l'ocell està representat de costat i mostra un cos força corpulent, perllongat endavant per un coll relativament llarg i gràcil, que es corba cap avall i acaba en una cap petit, provist d'un bec que recorda vagament el d'un ànec. La postura del coll ve condicionada pel fet que l'ocell està figurat bevent en una mena de font de peu cilíndric llarg i plat petit. Al cos de l'ocell ressalta la representació de l'ala, robusta i estriada per tal de figurar les plomes. Una estriació similar s'observa també a la cua, que és molt robusta i es dirigeix cap avall, en una posició segurament forçada per adaptar-se a la superfície disponi-

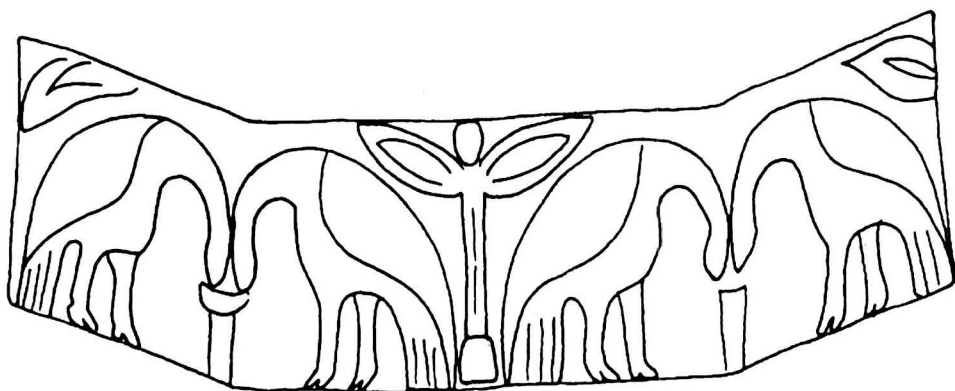

Figura 1. Desenvolupament esquemàtic del capitell zoomòrfic de Sant Joan de Berga.

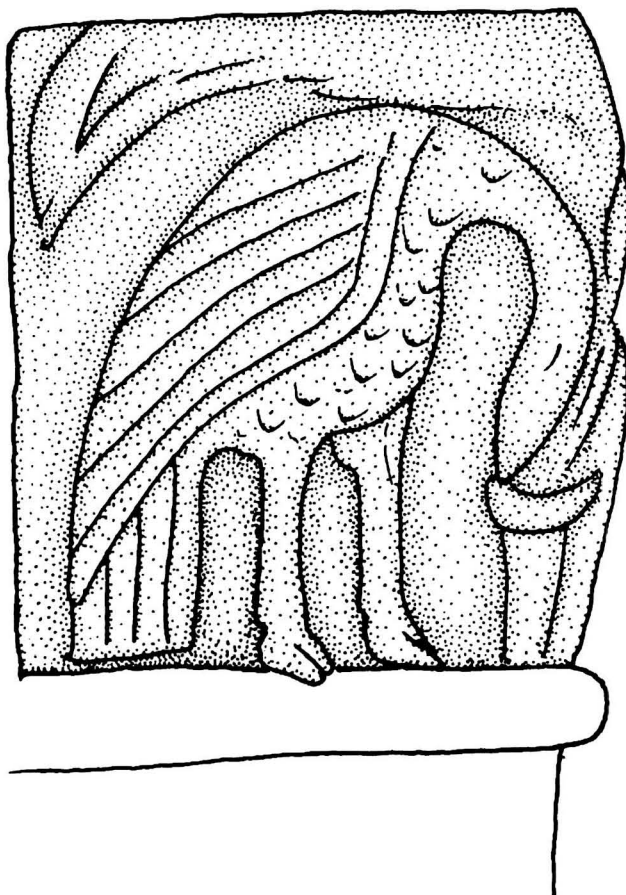

Figura 2. Estructura de la cara esquerra del capitell zoomòrfic de Sant Joan de Berga.

ble. Al pit s'observen uns retocs de cisell que volen representar el plomissol. Tanmateix, allò que crida més l'atenció de l'ocell són les potes, figurades en forma d'unglotes (Fig. 2). Junyent i Mazcuñan (3), varen interpretar això com una monstruositat que confereix una forma fantàstica a l'animal.

Certament, els bestiaris medievals són rics en animals fantàstics de tota mena. Tanmateix, en el cas del capitell de Sant Joan de Berga tal vegada podríem intentar una identificació dins del món dels ocells reals.

Figura 3. Estruços d'un bestiari conservat a la Universitat de Cambridge (MS Gg.6.5 f.49v, reproduït de Yapp, 1987) (8). Vegeu l'aspecte de rapinyaire, que suggereix que l'animal fou dibuixat a partir de la informació del text, i no del natural.

Un ocell amb peus de camell

«Lo esturç és un gran ocell, e ha ales, mes no pot volar, e ha los peus com a camell». Aquesta transcripció, procedent d'un bestiari català baix-medieval (4), ens posa ja sobre la pista de la identificació de l'ocell de Sant Joan de Berga. Perquè, si bé es mira, les seves potes podrien correspondre a una representació aproximada de les potes d'un estruç (*strutio camelus*). La pota de l'estruc té tan sols dos dits i és robusta, adaptada a una locomoció caminadora i corredora de les estepes (5). I la descripció del bestiari català que esmentava suara és la que apareix, si fa no fa, en gairebé tots els bestiaris, no solament medievals, ja des del de Philippe de Thaon en el segle XII (6), sinó també en el *Physiologus*, obra precursora dels bestiaris, la redacció de les primeres versions del qual, escrites en grec, es remunta al segle II o III d. C. Per exemple, el *Physiologus* ens descriu l'estruc «com un voltor; tot i que té ales, no vola com els altres ocells; té les potes com les d'un camell» (7). Molt probablement, és aquesta descripció del *Physiologus* la que provocà algunes representacions iconogràfiques molt allunyades de la realitat, produïdes per miniaturistes que no havien vist

mai un estruç de veritat i es guiaven per la descripció, cosa, d'altra banda, freqüent entre aquells il·lustradors. Així, trobem sovint «estruços» amb reminiscències de rapinyaire, com en el bestiari de la Universitat de Cambridge (Fig. 3) (8), o bé amb aspecte francament aquilí, com el del famós bestiari de la Universitat d'Oxford (9). Si no fos pel text, algunes d'aquestes representacions tan sols es podrien relacionar amb l'estruc justament per la forma de les potes.

En els del capitell de Sant Joan de Berga, però, no és tan sols la forma de les potes allò que ens posa sobre la pista de l'estruc. De fet, la morfologia general de l'ocell, amb el cos robust, el coll relativament llarg i gràcil, i el cap petit i amb un bec que sembla d'ànec, és molt més similar al d'un estruç que moltes de les representacions medievals que diuen explícitament que ho són.

Històries poc naturals

Diuen els bestiaris medievals que l'estruc només posa els ous després de veure l'estrella Virgili (o les Plèiades) al cel; llavors fa un forat a terra, hi posa els ous, els colga amb terra i es limita a mirar-los. Això suggerí la idea que l'estruc cova els seus ous només

amb la mirada, però alguns bestiaris, com el de Philippe de Thaon, ja indiquen que és la calor del sol allò que els cova.

El bestiari també insisteixen que l'estruc és capaç de menjar les coses més inversemblants, fins i tot el ferro roent, claus i carbó ardent, i que tot això li va molt bé al seu estómac, que és de naturalesa freda (10). Albert el Gran, amb un savi escepticisme, ja ens diu en el segle XIII que «es diu que aquest ocell menja ferro i el paeix; però jo no ho he pogut comprovar, doncs després d'haver oferit ferro a diversos estruços, no varen voler menjar-lo» (11).

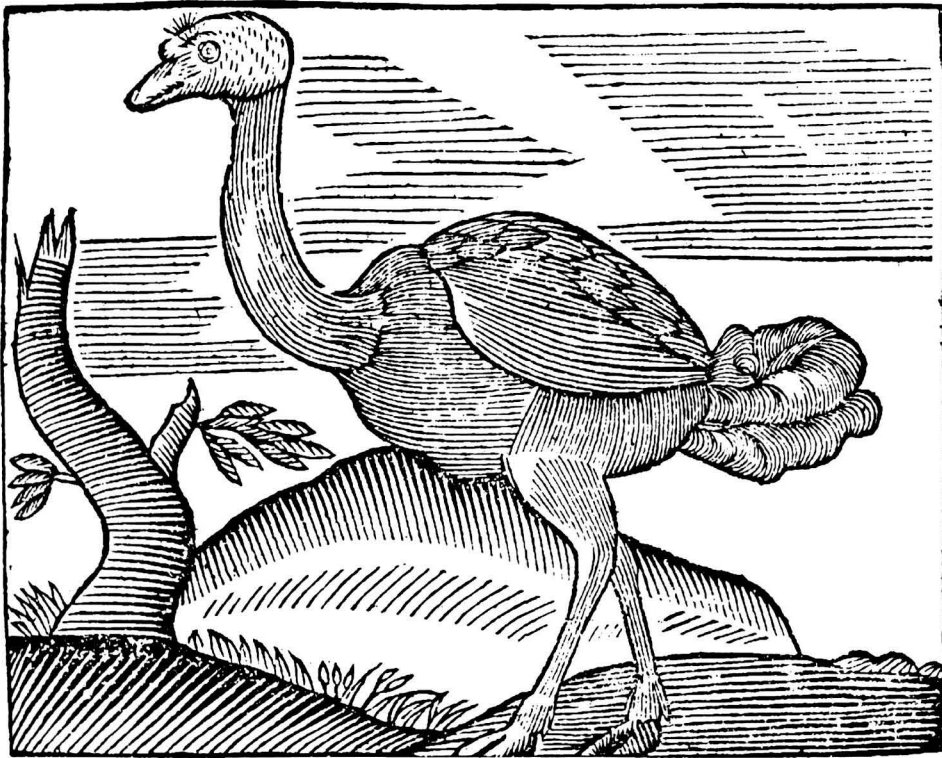
Cal convenir, però, que no tot són fantasies. No és que els estruços no covin els ous; sí que ho fan, però també és cert que una part de la incubació es fa a terra, sota la influència de la calor del sol. Sebastián de Covarrubias, en els seus *Emblemas morales*, ja trobava explicacions de caire gairebé adaptacionista, quan ens deia el 1616 que «es cierto que por ser tan pesado animal no puede hecharse sobre los huevos, porque cargándose sobre ellos los quebraría, y le dio la naturaleza tal instinto que, cavando en la arena hiciese un hoyo, y los pusiese allí cubriéndolos después con ella, y con amor maternal esté de ordinario mirando a esa parte; y no porque los empolle con la vista, como algunos falsamente pensaron, porque eso hace el sol» (12).

Quant a menjar ferro, cal dir que la base de l'alimentació de l'estruc és vegetal, tot i que poden consumir també insectes i altres bestioles petites. Tanmateix, l'anàlisi del contingut intestinal en l'estruc ha revelat que pot empassar-se les coses més inversemblants, com pedres, claus, draps i metalls brillants. Aquests materials, acumulats al pap, poden ajudar a la digestió, i després s'expulsen sencers amb les deposicions.

Significació moral

Els animals del bestiari medieval, fossin pintats o esculpits, sempre tenien una significació moral associada. Quina és la de l'estruc? Doncs no és gaire envejable. D'una banda, el fet de córrer i no volar, tot i que acostuma a batre les ales com si imités el vol, feu que l'estruc representés sobretot la hipocresia. «Què representa l'estruc sinó a aquells que fan veure que són justos?», ens diu el bestiari d'Oxford (13). D'altra banda, quan els bestiaris descriuen que abandona els ous, li atribueixen tot seguit fama d'oblidar fàcilment les coses.

Tot no és dolent, però. La vigilància de les Plèiades suggerí que l'estruc «representa l'home assenyat de vida santa, que abandona

les coses terrestres i es fixa en les del cel». Això, en concret, ho diu Guillaume Le Clerc al seu bestiar del segle XIII, però consideracions similars surten en d'altres bestiars, com el d'Oxford, o els bestiars catalans, derivats del toscà (14).

De tota manera, en el pobre estruç sempre predominà la mala fama, i tal vegada el símbol més popular avui dia sigui el de la neciesa, per allò que amaguen el cap a terra quan senten el perill. Ja des de la *Història Natural* de Plini, hom diu que creuen que d'aquesta manera estan protegits, i és així que el mite ens ha arribat fins a l'actualitat, tot passant pels llibres de sermons del segle XVII, com els de Diego Ferrer de Valdecebro, sermonari renaixentista però que conserva totes les agredolces grisors dels bestiars medievals (Fig. 4) (15). Un naturalista modern ens diria, però, que l'estruç acostuma a recolzar el coll i el cap per reposar, la qual cosa, ahora, fa que l'ani-

Figura 4. Estruç del llibre de sermons de Diego Ferrer de Valdecebro (15). Aquí, la reproducció de l'estruç és ja força propera a la realitat.

mal passi força més desapercebut mentre descansa. Tal vegada no sigui tan neci com pensem...

Així doncs, en la seva aparent simplicitat, els estruços de Sant Joan de Berga encara avui ens volen dir totes aquestes coses. Tal vegada el saber-ho ens menarà a mirar-nos-els amb uns altres ulls a partir d'ara.

Notes

1. Manuel Riu, a *Catalunya Romànica*, XII, *El Berguedà*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985, p. 125.
2. Rosa Serra, a *Catalunya Romànica*, XII, *El Berguedà*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985, p. 125.
3. F. Junyent i A. Mazcuñan, a *Catalunya Romànica*, XII, *El Berguedà*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985, p. 126.
4. *Bestiari*. Edició dels bestiars catalans, a cura de S. Panunzio. 2 vols. Barcelona, Editorial Barcino, 1963 i 1964.
5. *Història Natural dels Països Catalans*, XII, *Ocells*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986, pp. 22 i 34.
6. Vegeu una selecció de textos de bestiars, incloent-hi el de Philippe de Thaon, a *Bestiaires du Moyen Age* (edició de G. Bianciotto), Paris, Stock, 1980.
7. *Physiologus* (versió anglesa de M.J. Curley). Austin, University of Texas Press, 1979.
8. Vegeu Yapp, W.B.: «Medieval knowledge of birds as shown in bestiaries», *Archives of Natural History* 14 (2): 175-210, 1987.
9. Hi ha una edició facsímil del bestiar d'Oxford publicada per Ediciones de Arte y Bibliofilia, Madrid, 1983.
10. George W.B. i Yapp, B.: *The Naming of the Beasts*, Duckworth, London, 1991, p. 136.
11. Vegeu la versió anglesa dels llibres 22-26 de *De animalibus* d'Albert el Gran, publicada per J.J. Scanlan a *Medieval and Renaissance Studies*, Birmingham, 1987.
12. S. de Covarrubias: *Emblemas morales*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 1964 (1ª edició de 1610).
13. Vegeu el Bestiar d'Oxford, nota 9.
14. Vegeu les notes 4 i 6.
15. A. Ferrer de Valdecebro: *Gobierno general, moral y politico. Hallado en las aves más generosas, y nobles. Sacado de sus naturales virtudes, y propiedades*, Diego Diaz de la Carreira, Madrid, 1668.

Xavier Bellès

Biòleg. Professor-investigador del CSIC

forn de

**PASTISSERIA
FLECA
RECORDS
TORRONS ARTESANS
LOTS DE NADAL**

Queralt

PI. de la Creu, 1
Tel. 93 821 03 87
Pere II, 25
Tel. 93 821 31 50
BERGA